

**Filosofka Jaroslava Pešková a její odkaz**

Autor: Anna Hogenová

**Abstract**

*Philosopher Jaroslava Pešková and her legacy.* – This text provides a philosophical understanding of Jaroslava Pešková's philosophical legacy. Her thinking is discussed within a Czech philosophical tradition.

**Keywords:** philosophy, history, phenomenology, Marxism, education**Klíčová slova:** filosofie, dějiny, fenomenologie, marxismus, výchova

Jen málo lidí umí to, co uměla prof. Jaroslava Pešková. Uměla dát lidem důvěru v sebe a ve svět kolem nás. Toto její umění nás zachraňovalo nejvíce v sedmdesátých letech, v období rigidního a podezřívavého myšlení, kdy se všichni báli, ale nevěděli, čeho se to vlastně bojí. Setkání s takovým člověkem je něco jako terapie, hlubinná terapie. Získáte pocit a přesvědčení, že Vaše konání má smysl, a že je dobré. Otvírala nás k nám samým, její přijetí našich myšlenek bylo takové přirozenosti, že nám podalo svědectví o tom, že i naše myšlenky mají nárok na světlo světa, že jsme opravdovými lidmi, kteří jsou svobodní a plnoprávní. Nikdo kromě ní takto nepůsobil. Jarka byla člověkem nesmírně zvláštním, vzácným. Zatímco všude kolem sebe jsme prožívali hluboký pocit vlastní nedostatečnosti, někdy až ubohosti, v dialogu s Jarkou jsme nabyli sebedůvěry, kterou umí dát jen čistý a dobrý člověk.

Proto je naprosto nepochopitelné, že takovýto člověk mohl některé studenty po roce 1989 přimět k nenávisným článkům proti své osobě. Teprve tehdy jsme si uvědomili, jak se vše opakuje. Tak podobně tomu bylo i v padesátých letech, kdy se lidé likvidovali prostřednictvím článků od studentů, ale primární podnět přišel od tehdejších učitelů. Nic nového pod sluncem, kolikrát se bude ještě něco podobného opakovat?

Chodili jsme k ní na její přednášky v sedmdesátých letech, nebyla tam ideologie. Byla tam hluboká filosofie, která nás přiváděla k počátečnímu myšlení bytí, k pravdě bytí. Měla kvůli tomu mnoho problémů, lišila se. Vždy bylo poznat, že studenti z jejích přednášek se pohybovali v jiném významovém horizontu, s jinými dosahy, než tomu bylo z přednášek těch ostatních. I když je třeba popravdě říci, Jarka Pešková nebyla sama na katedře filosofie, kdo uměli něco podobného, byl tam doc. Major, prof. Sobotka a jiní. Jako každý velký člověk působila na ostatní svou obyčejností, dávala nám odvahu přijmout sami sebe. Cesta k tomu „vlastnímu“ je vždy cestou nejobtížnější.

„Vlastní“ není předmětem popisu, naopak je výtěžkem hledání prostřednictvím mučivých otázek, k nimž se otvíráme jen v samotě. Heidegger mluví o „Er-eignis“, o „uvlastnění“. Proč je cesta k sobě samému tak obtížná? Protože je to cesta k něčemu, co není stálé, ale co je proudící, dějící se. Dostat se k sobě samým znamená proudit s pohybem vlastního jádra, které vlastně ani jádrem není. Slovo „jádro“ evokuje něco představového,

předmětného a stálého. Ale to, co v nás Jarka otvírala, možnost být u sebe samých, to bylo pro nás nesmírně důležité. Bylo to důležité pro celý náš další život. Asi o tom ani nevěděla. Neměla jednoduchý život, bývala terčem kritiky, prožívala spoustu bojů, které byly malicherné a úplně zbytečné.

V sedmdesátých letech, po fázi nadějí, v době nejhoršího útlaku nám prof. Pešková přednášela dějiny filosofie. Nebyla to ideologie, byla to filosofie. Měla mnoho posluchačů, kteří jí věřili. A to nebyla bezpečná pozice v podezřívavé době. Prožila i osobní prohry, ale nezlomilo ji to. Celý život byla skautkou, celý život žila v přípravě pomoci těm druhým. Nebojím se to říci, byla pro nás jako pramen živé vždy, dávala naději, odvahu a sebedůvěru. Té nám bylo nejvíce třeba, sebedůvěra nám nejvíce scházela, protože tlaky z vnějšku byly nesnesitelné. Je s podivem, že to přestála ve zdraví. Z počátku jsme nepochopili, o jakou intenci jde, ale dnes po mnoha letech a po její smrti mohu zodpovědně říci, byla to intence čistě sókratovská, filosofická povytce. Žila tak, jak mluvila, nebyla tam cézura opatrnosti, proto také tolik zkusila, a to ze všech stran. Přednášela všude, kde pocítila záchrvu opravdovosti, ať to byli unitáři nebo lesní škola skautů v brdských lesích. Prostě přišla a nalila naději v dobro a spravedlnost. Kolik lidí bylo podobných? V těžké době znám jen ji.

*V decursus vitae* se každý člověk ukáže ve své podstatě, říká Hegel v *Malé logice*, nelze se skrýt napořád. Nejde to. Proto můžeme říci, všemi jejími aktivitami protékala intence čistě filosofická, čistě etická a my jsme mohli ji zachytit a z toho se pak dalo žít.

Ano, vycházela z marxistických pozic, zaujala ji hlavně praktická stránka společenského života, praxe, konkrétní a abstraktní praxe. Zнала Marxe nikoli jen jako historik, ale jako hluboký filosof. Uvědomovala si zakládající předpoklady jeho filosofických počátků, měla je ukotveny v dějinách filosofie v problémovém kontextu, nikoli jako historicky suchý výčet faktologie, ale ponor do umožňujících podmínek ontologických, a proto i gnoseologických – to byl základ její filosofie. Velmi dobře si uvědomovala, co se s těmito základy děje, pokud se stanou výbavou jen mocensky založených jednotlivců, kteří si svůj život založí na pocitu politické převahy nad ostatními. Právě neustálé promyšlení umožňujících předpokladů toho kterého společenského fenoménu ji přivedlo k nutnosti fenomenologického nasvícení na tuto problematiku.

A to pak znamenalo převrat v jejím vztahu k celku světa. Od té doby se již vrací ke kořenům, k pramenům, k „matkám“, řečeno s Patočkou. Zná Patočku, navštěvuje jeho bytové semináře. Má všechnu samizdatovou literaturu. Proniká k těmto zdrojům. Ale to nejdůležitější je, ona učí a přednáší studentům i v této době. Mnoho riskovala, ale předala jim své založení, které by se dalo vyjádřit: Jděte k umožňujícím předpokladům všeho, co je pro Vás problémem, nespokojte se s popisem, byť i logicky přísně založeným. Proto otázky typu, co umožňuje didaktiku, metodologii, pedagogiku atd., můžeme najít v její poslední životní fázi jako to nejdůležitější. To bylo v době, kdy opět musela odejít z filosofické fakulty a přešla na pedagogickou. Nezlomilo ji to. Bojovala dál. Její heslo: „Nenechat se otrávit!“ se stalo osou života přemnohých, včetně mě.

Chtěla bych ukázat prof. Peškovou především na té její práci, která byla tak nepěkným způsobem napadena v novinách, jde o *Roli vědomí v dějinách*. Už název této práce vypovídá to nejpodstatnější o základní intenci filosofického života jeho autorky. Šlo jí vždy o dějiny, o hnací síly těchto dějin, jež se dějí skrz lidi a lidmi současně. Prof. Pešková si posteskne:

„Absolutizace ‚zdravého rozumu‘ znamená zpravidla nedostatek smyslu pro kultivaci oboru, a tedy pro podstatnou dimenzi jsoucna národa.“ (Pešková 1998: 6) Kolikrát jsme to slyšeli z úst politiků, historiků, právníků a ekonomů. Snad tisíckrát! Ale ono jde o přesahy z historie, politiky, ekonomie a práva do celku tohoto světa. O tyto přesahy jde v kultivaci oboru, jde o vstup do nového horizontu, jenž v sobě obsahuje onu politiku, pochopenou jen jako politologii, ono právo, pochopené jen jako znalectví příkazů a zákazů, onu ekonomii, která zná jen své matematicky fixované procesuality, bez vzhledu k prožívání normálního člověka, jak to vidíme u bankéřů a u nespočetné armády analytiků, kteří nám tolik připomínají svazáky z našich mladých let.

Co chybí těmto lidem? Chybí jim filosofie. Jaroslava Pešková to precizuje tímto způsobem: „Absence smyslu pro filosofii se od poloviny čtyřicátých let minulého století prosadila trvale jako podstatný rys českého společenského vědomí.“ (Tamtéž) Co ví současný právník o spravedlnosti, naprosto nic, nedokáže ani zformulovat kantovský imperativ mravní, proč? Neučí se to, musí znát důležitější věci, praktické věci, pragmaticky využitelné. Takový Kant se svým imperativem mravním je redundance. Jaké nepochopení, jaké katastrofální nepochopení? Bez vzhledu do těchto umožňujících předpokladů není možné být dobrým právníkem, jen technikem oboru, jenž vůbec neví o přesazích, jen o tom „kuchařkovém“ umí vydat počet. A když se dnes podíváme kolem sebe, kde najdeme někoho s přesahem? Najdeme je, ale na prstech jedné ruky by se dali spočítat.

„Omezenost však není jen výsadou lidového myšlení, i tam, kde se moudrost redukuje na souhrn sociálně vědních oborů, disciplin, které ‚školu‘ nesou, může dojít ke ztrátě obzoru. Stane se tenkrát, jestliže se prosadí pošetilá představa, že svět je jen to, co se vejde do paradigmat vědění. Ale může rozum vyčerpat dané? Nezahrnuje svět i hru, krásu i vědecké abstrakce, není to svět lásky i lhostejnosti, otevřenosti i uzavřena, přírody i lidských výtvorů, nezahrnuje tedy okruh jsoucího a jeho bytných předpokladů, tj. i takové vztahy, které se jinak rozplynou v perspektivě pouhého racia?“ (Tamtéž) Zde se setkáváme s celkem, o němž tolik psal Jan Patočka, Jaroslava Pešková byla v tomto ohledu Janu Patočkovi snad nejbliže, ze všech českých významných filosofů.

Stejně jako Patočka i Jaroslava Pešková nám vždy připomínala, že máme nárok na život z posledního pramene, žila tak do posledních svých sil. Ještě večer před tím, než ji naposled odvezli do nemocnice, jsme probírali naše doktorandy a plánovali státní doktorské zkoušky. Připomínala nám to svými životními činy. Patočka píše: „Co znamenalo setkání se Sókratem pro Platóna, je zkušenost o lidském zázraku, nebojím se toho silného slova.“ (Patočka 1991: 29) To, že jsme mohli poslouchat její přednášky a sdílet s ní úžas z filosofování, to byl pro nás také zázrak. Přestali jsme se bát.

„Je-li přeceněna moudrost Kašpárka a význam pohádek, svědčí to o nezralosti populace. Kašpárek se pak stává šaškem bez šance být klaunem své doby.“ (Pešková 1998: 6) To je motiv čapkovský, masarykovský. I oni se báli omezenosti, stejně jako se jí bojíme dnes my. Celý život se prof. Pešková setkávala s lidmi, kteří poukazovali na redundanci filosofie, vždyť nám stačí odbornost. Ale odbornost bez přesahů je jen *hybris*. Co je to *hybris*? Psal o ní již Hérakleitos a bál se jí víc než požáru. Je to pýcha z mnohovědění, jež se nedokázalo prodat k jednoduchosti vzhledu, jenž mnohost proniká silou dialektiky v původním slova smyslu. Je mnoho těch, kteří lpí křečovitě na svých trapňoučkých tezích jen proto, že by

neunesli kašpárkovskou fází svého duchovního vývoje. Ale tato fáze je nutná, jen k ní člověk musí mít odvalu. Nikdo není Bohem. Je třeba se učit být člověk.

To je něco docela jiného než oslňovat svou skvělostí. Je třeba se přijmout i s chybami, odstraňovat je, pracně a pomalu, ale hlavně s odvahou. Proč je odvaha tolik potřebná? Protože nejvíce odvahy potřebujeme v životě k tomu, abychom si přiznali selhání, i když jsme od malička vychováni k tomu, že jsme výjimky. Jen si vzpomeňme na Aristotela: Vládnout má ten, kdo se před tím naučil poslouchat. Masaryk se pak nechá slyšet, že každý by měl mít ve své knihovně Aristotelovu *Politiku*. Kde vzala Jarka odvalu k tomu, že ať byla prodělkankou FF UK v Praze, ať byla důstojnou vedoucí celé katedry filosofie, nikdy na ní nebyla vidět důležitost, ale vždy tam byla odvaha přijmout svou životní pozici v celku, bez aureoly výjimečnosti, vždy byla celým člověkem. To je něco, co se vidí málokdy. Téma „člověk“ ji provází po celý život:

„Člověk se v této perspektivě jevil jako homo rationalis nebo jako homo naturalis. Je to absolutizace mundánního člověka. Neurofyziologie si činí nároky na teoretické zvládnutí založení lidského vědomí, teorie činnosti zůstává na úrovni osvícenství a chápe člověka jako toolmaking animal, jako souhrn instrumentálních aktů.“ (Pešková 1998: 10)

„Vykročit z kruhu a ptát se po předpokladech...“ (Tamtéž) Tak začíná její další věta. Ptá se fyziolog po předpokladech svých zjištění? Může biolog mít distanci od biologie jako celku? Může, ale musí žít a myslet v jiném obzoru, než doposud žije. A to platí pro jakoukoli vědu. Pokud nebude naše vzdělávání schopno tento aspekt zabudovat do konkrétní činnosti našich pedagogů, bude se to u nás jen hemžit *Kašpárky*, bez naděje opustit bludný kruh. To byla její teze, pokud studovala Komenského a jiné české filosofy. Neustále tuto myšlenku zdůrazňovala, vždy jinak a vždy poprvé, jak je tomu u každého pravého filosofa.

Proto potřebujeme celek. Stejně jako Patočka: „Αρετή není privátně individuální ctnost; je to něco pevně určeného, co se děje v měnivých konkrétních situacích, je to úsilí člověka o prohlédnutí celku v zasazení do konkrétní situace.“ (Patočka 1996: 33) Znat umožňující předpoklady znamená pohroužit se do celku. Ale celek není předmět s jednoduchými peratickými hranicemi, které uvidím očima a pak je změřím. Tento celek nemá okraje, nemá margo. A ukazuje se jen při svém vzniku a zanikání. A to je možné jen v tázání, jež je bytostné, tj. naprosto osobně odvážné. Osobní odvaha – to je ten největší problém u českých intelektuálů, to byl onen aspekt, který Jaroslava Pešková pranýřovala, a na který poukazovala. Byla to skautka, nebála se, byla sportovním člověkem, uměla tvrdě pracovat, nevyhýbala se ničemu.

„Chce-li malíř vyjádřit svět, musí uspořádání barev nést v sobě, tento neoddělitelný CELEK (podtrhla J. P.), každá barva, kterou vidíme v přírodě, vyvolává nepřímo ještě komplementární barvu.“ (Pešková 1998: 10) Aby prof. Pešková vyjádřila svou filosofickou potřebu celku, akcentuje pohled na svět u Cezanna, malíře, který je schopen: „Cezanne neznal dělicí čáru mezi ‚smysly‘ a ‚rozumem‘, u něho taková čára se táhla mezi spontánním řádem vnímaných věcí a lidským řádem idejí a věd. Vnímáme věci, dorozumíváme se o nich, jsme v nich zakotveni a na tomto podstavci přírody konstruujeme vědy.“ (Tamtéž) Umožňující předpoklady celku a celek sám – to je onen podstavec vědy, kde se nemůže od sebe oddělovat spontánní řád vnímaných věcí a lidský řád idejí.

Tato potřeba celku není jen základní intencí celé její písemné tvorby, ale i každodenního života, tak jak jsme všichni prof. Peškovou poznali. Kudy se jde k tomuto celku? Na to Jaroslava Pešková odpovídá takto: „Cesta ven nevede přes politiku, nevede přes hlásání nacionálních a politických potřeb, ale prostřednictvím vyslovení toho, co nás svírá, popisu toho, co je třeba vyvrátit.“ (Pešková 1998: 12) O co v tomto případě jde? Nejde o nic jiného, než si přiznat naše vlastní chyby a postavit se jim čelem. To není nic jiného, než péče o duši, *epiméleia*. I v tomto případě je s Patočkou zajedno.

Tázání prof. Peškové směřovalo vždy k naplnění toho, čemu Heidegger říká „ratio essendi“, na rozdíl od toho, čemu říká „ratio cognoscendi“. To první je bytný základ věci, to druhé je to, co je poznáno naším popisujícím rozumem. Opravdového filosofa zajímá ratio essendi. Tak například, říká Heidegger: „Prázdnost je ratio cognoscendi pro svobodu; svoboda je ale ratio essendi pro prázdno. Je bytným základem, nikoli příčinou.“ (Heidegger 1987: 18) Heidegger zde současně říká, „kdo tento rozdíl nezná, není vychován pro myšlení.“ (Heidegger 1987: 6) Jde o rozdíl mezi supponováním a akceptací. „Každá suppozice se zakládá v akceptaci.“ (Heidegger 1987: 7) Co tím chceme říci? Je mnoho filosofů, ale jen někteří se tážou tak, že docházejí k bytným předpokladům. Většina se uspokojuje s příčinou, kterou nalezne jakožto to, co zakládá smysl své filosofické průpovědi.

U Jaroslavy Peškové vždy šlo o bytné předpoklady. Pak je ale možné, že se někdy setká i s nepochopením. Takové nepochopení je obsahem článků, které byly publikovány na sklonku devadesátých let právě proti její práci *Role vědomí v dějinách*. Dokonce se zde argumentovalo i penězi daňových poplatníků, kteří se podílejí na něčem, čemu nikdo nerozumí. Jak smutné!

Člověk „není ‚případem‘ obecné kauzální zákonitosti, je ‚průsečíkem‘ bytostného celku, vnitřně artikulovaného, kde vše jednotlivé má význam aspektu tohoto celku. Jedinec je ‚psychická jednota‘ (psychische Einheit) a jako takový si může zpřístupnit dějinnou skutečnost, může ji ‚znovuprožít‘ (nacherleben)...“ (Heidegger 1987: 23) „Je chybou redukovat vědomí na psychiku,“ (Heidegger 1987: 25) my dodáváme redukovat vědomí na subjektivitu, tak jak to založil Cartesius. To je právě příklad pro pochopení člověka jako případ kauzální zákonitosti, je to redukce člověka na zákonitosti, které známe z přírodovědy. Je vždy tím, co říkal již Hérakleitos o duši člověka. Ta nekončí nikde, byť bychom i prošli světa kraj, její konec bychom nenašli. Proto neustále víc a víc platí teze: „Kdo nerozumí předpokladům, nemá šanci v přítomnosti uspět.“ (Pešková 1998: 28)

Je nutné vědět, pochopit, co to znamená „ratio essendi“ na rozdíl o „ratio cognoscendi“. O co jde především? Jde o dějinného člověka. Dějiny můžeme popisovat s kauzálním přesvědčením, s metodickou úpěnlivostí, a přece bude vše špatně, je třeba něčeho jiného. Vědomí v dějinách se takto „nepotkává“. Nejde o řemeslnou, technickou záležitost. To je přesně to, co mnohým historikům nejvíce chybí. Jaroslava Pešková požaduje, abychom byli vždy v celku i u jednotlivé věci, a to znamená, abychom měli *areté*, řečeno s Patočkou, viz výše. Ale to bez filosofie nejde. Bez filosofie jsme stále jen „kašpárky bez možnosti stát se klaunem své doby“. „Oč tedy běží při konstituci vědomí dneška: běží o jistou proměnu toho, co odjakživa tvoří chování člověka vůči jeho minulosti. Běží o to seznámit se důvěrně s úlohou tradice v rámci dějinného chování a dotazovat se jí na její hermeneutickou produktivitu.“ (Pešková 1998: 32)

Znát důvěrně tradici, znamená znát počátky. Počátek se u Heideggera liší od začátků. Proč? Počátek se vždy znovu a znovu počíná, rodí se. Není možné vyeruovat počátek nějakými vědeckými metodami, protože co se rodí, nemůže být technickým či metodickým výkonem. Naopak začátek vzniká z příčiny a je možné k němu přistoupit výskytové a technicky, což se velmi často v děje právě v historické práci. Počátek nás kultivuje, pak rozumíme tomu, co znamená slovo ctnost, čest, pravda. Začátky vznikají z příčin a jsou stále se opakujícími platnostmi časové dějinné osy. Počátky nevznikají z příčin, prostě se narodí. Heidegger mluví o tzv. „Abgrund“. Pokaždé se zamilujeme tím, že láska se v nás narodí, nevytvoří se diskursivním postupem kontrolovatelné metodické činnosti. Vhled do podstatného se v nás rodí, proto je možné mluvit o obdarování, příroda se rodí, proto je mimo vědecký zájem, stále záležitostí básníka a jeho schopnosti sdílet její přesah.

Historik není jen popisovačem historických kauzalit, on je tím, kdo prosvětluje smysl těchto faktů, kdo dokáže evokovat počátky, kdo rozumí tomu, co v nás rezonuje. Vždyť to jsou ony počátky, které se stále opakují, ale toto opakování je naprosto vždy znovu a znovu poprvé a naposled, tj. jde o rození, počínání.

„Dějiny jsou res gestae, ale tam, kde je také historia rerum gestarum – tedy vědomí toho, co se událo, nahlédnutí a porozumění.“ (Pešková 1998: 34) Je nevyhnutelné pochopit to, co nás nese, a co není na první pohled popisujícího historika naprosto zřejmé. Potřebujeme vhled, náhled, nadhled, potřebujeme celek bez marga. „Člověk nemůže být jinak. Nemůže být, aniž by se vždy znovu staral o to smysl celku nahlédnout.“ (Pešková 1998: 38) Proto je třeba ještě jeden citát v této souvislosti: „Jen ten národ a stát, který je schopen si vážit minulé možnosti a rozhodovat o dalších krocích s porozuměním předpokladům, má šanci.“ (Pešková 1998: 42) Máme šanci? Když se primitivně hádáme a snažíme se technicky vyrábět povědomí o svých protivnících? Je nevyhnutelné zachovat to, co nás nese, jdeme-li do Evropy. Je nevyhnutelné pečovat o svou duši, je nám třeba péče o linii historiae gestarum, jde o linii tradic. Být „in“ znamená většinou být na úrovni nevzdělaného a vzteklého dítěte, kterému jde jen o jeho hračku.

Je nutné vždy jít na kořen (radix) věci, jen v tomto smyslu máme být radikální. Co je tímto kořenem? Jaroslava Pešková odpovídá: „Nícméně víme, že nelze materiální reprodukci duchovního života nadřadit, a to ani v celospolečenském, ani v individuálním smyslu.“ (Pešková 1998: 50) I když patří mezi nejlepší znalce raného i zralého Marxova díla, i když je považována za marxistku, je tu její názor, v němž se s Masarykem plně shoduje: „Život duchovní klade (myslí se Masaryk, dodatek aut.) proti liberalismu a nacionalismu.“ (Pešková 1998: 51)

Hloupý liberalismus, který ničí tradice, protože je výrazem nevzdělanosti v historii, byl pro ni, stejně jako pro Masaryka, největším nepřítelem. A co když tento liberalismus je založen jen myšlením ekonomickým, podporovaným právní technikou. Pak je to zlé. „Smyslem českých dějin je podle Masaryka rozvoj vlastního života, života duchovního...“ (Pešková 1998: 51) Ale k tomu, co je nám „vlastní“, se člověk i společnost dostává nejobtížněji. To nejtěžší je ono „vlastní“. Ale to vlastní je květem, do něhož člověk i společnost dozrává po mnoha marných hledáních a po mnoha vnitřních bojích, jež nejsou ničím jiným než „vyhmatáváním“ sebe samého. Vždyť to je onen život, který je pravdivý. Všechny cesty a cestičky, pěšiny a „Holzwege“ nejsou ničím jiným než cestou „domů“,

k sobě samému, k prameni. A tato cesta je starostí o duši, onou starou řeckou péčí o duši, které říkáme *epiméleia*.

Jaroslava Pešková tento koncept drží na každém kroku své duchovní práce: „Proti komplexu, jehož je liberalismus a nacionalismus výrazem, požaduje žít ‚pozitivně‘ a hledat vlastní možnosti, které nejsou prostě odvoditelné z národohospodářských zájmů a nacionální výlučnosti. Úsilí o pozitivní řešení vlastních problémů předpokládá kultivaci vnitřního života, která by směřovala k pochopení samého základu našeho rozhodování v dění dějin. Tuto okolnost Masaryk vyjadřuje – poněkud málo distinkčně a po stu letech nesnadno uchopitelně pojmem ‚náboženství‘ nebo ‚vnitřní život‘ jak znak národa Husova.“ (Pešková 1998: 52) Jsme národem Mistra Jan z Husi, jde nám o pravdu nikoli z hlediska *ratia cognoscendi*, ale *ratia essendi*. To je pro náš národ v dějinách vždy podstatné. I když k projevům této intence patří i mnohá bloudění, které známe od Jaroslava Durycha (*Bloudění aj.*).

„Zároveň je třeba, aby i universita, která kdysi stála v čele reformačního hnutí, byla i dnes práva teoretického základu kultivace vnitřního života, který nelze založit jen tradicemi.“ (Pešková 1998: 55) Nelze žít jen z tradic, respektive jen z toho, co je nám z nich naprosto jasné. Je třeba umět nacházet i to nové, co nám přináší budoucnost, ale je třeba vědět, že si všimneme jen toho, co je v nás již nějak předstanovené, proto se nemůžeme nikdy vyvléci z minulosti ve smyslu „Gewesenheit“ (podstatné minulosti), můžeme takto opustit „Vergangenheit“ (popis událostí v nějaké kauzální řadě). Ale k tomu je nutno kultivovat obzor daného člověka, a to není znalost počítačových systémů a angličtiny, popřípadě znalost ekonomických a právních zákonů. Kultivovat obzor znamená vždy přestupovat (transcendovat) hranice toho, co diriguje náš život, nevystačíme jen s procedurální znalostí, kterou si zapamatujeme.

Nejsme jen kuchaři, jsme lidmi, kteří mají řeč a řeč může za hranice viditelného a slyšitelného, za hranice smyslového poznání. Musíme se stát duchovními lidmi, a to je něco jiného než prosté znalectví. Musíme jít na radix v člověku i ve věci, kterou děláme. Proto je podle Jaroslavy Peškové „domov místem, kde prostřednictvím osob se odehrává zapuštění kořenů do věci“. (Pešková 1998: 57) Proto ale i vzdělávání na univerzitě nemůže být nic jiného než místem, kde se zapouštějí kořeny do věci. Univerzita se nemůže stát fabrikou na kvanta studentů, je místem, kde se mají probouzet osobnosti, a ty jsou vždy dílem milosti. Vždyť již „za Přemysla Otakara II. má pražská kapitulní škola úroveň vysokého učení“. (Pešková 1998: 68) Zde se nachází ono přemostění k pedagogice, kterou paní profesorka během svého života nikdy neopustila.

Byla přesvědčena, že didaktika a metodologie mají význam jen jako prostředky pro překračování hranic oboru ve smyslu kultivace jejich nositele a tuto intenci dodržovala po celý život naprosto důsledně. Bála se odtržení metodologa a didaktika od filosofie, tj. od myšlení celku. Proč? Protože takové myšlení se pak proměnilo pod rukama svého tvůrce v něco, co zabíjelo tuto transcendenci ve smyslu kultivace obzoru duchovního člověka v národě, jemuž vždy šlo o pravdu, v Husově národě.

Strach prof. Peškové byl velmi podobný strachu prof. Masaryka. Oba se báli, že „bez ideálu, který překračuje úzce národní horizont, bez vědomí mravního poslání, není národa“. (Pešková 1998: 72)

Téměř stejné přesvědčení najdeme i u Jana Patočky: „Se vší rozhodností je však třeba se postavit proti názoru, který byl též před nedávnem vysloven, že totiž naše věda a duševní život vůbec se musí v nových poměrech omezit na domácí materiál. Rozumí se, že jej nesmí cizímu přepustit a býti v jeho zpracování na výši. Ale vzdát se ostatních úloh jako ty, jež výše naznačeny, znamená nejen tuto výši nutně ztratit, nýbrž znamená ztrátu víry v českého ducha a jeho evropské poslání.“ (Patočka 1939: 37) Do této intencionální významnosti patří i Hus, Komenský, Dobrovský, dnes Václav Havel. Všichni se bojí úzké pragmatické „ideje“, která bude ignorovat z neznalosti to, co je evropské a světové. Naši osvícenci chtěli vystačit s materiálem výhradně českým, dnešní politici ani nevědí, co to je evropská vzdělanost, nevědí, že je nutné vystoupit z omezenosti pragmatického politického uvažování, v němž nakonec zbude jen křečovitá snaha prosadit své názory bez ohledu na jejich vnitřní pravdivé oprávnění, a to se kolem nás i děje.

Hádky, které zakrývají to podstatné, lpění na svém názoru, jež nejen nepomáhá, ale dokonce celku i škodí. Mladí novináři, bez distance k celku, to neumějí pojmenovat, nevědí o tom. Většina mlčí jako vždy. Kde je zdroj těchto opakujících se chyb v české kotlině?

Prof. Pešková je přesvědčena, že: „Národ bez filosofie postrádá metodicky kultivovanou cestu k vlastním bytostným předpokladům, k ‚dění světa‘ jako půdě možností, na níž se česká společnost ustavovala převzetím jedné z nich.“ (Pešková 1998: 79) Je nám zapotřebí kultivace našeho obzoru. Jak se to dělá? Filosofii, jež je schopna otevřít myšlení možnostem, které se stanou našimi vlastními, jen transcendencí k látce světové a evropské. Právnick a ekonom musí překračovat hranice své specifické uzavřenosti oboru. Ekonom nemůže být jen trhovec, právník nemůže být jen člověk, který jen zná předpisy a zákony. Prof. Pešková by dodala: „Avšak bez teorie, která se nám samozřejmě nepoddává na první pohled, která se naopak vzpírá nekvalifikovanému přístupu, nelze uvědoměle provozovat náročnou sociální praxi.“ (Pešková 1998: 79)

A tato myšlenka, společná Masarykovi, Patočkovi i Havlovi, tato myšlenka, která proniká jako základní smysl i celým dílem Komenského, je základem i celé filosofické a pedagogické činnosti naší autorky.

Chybí nám filosofie, jen s „Kašpárkem“ a jeho moudrostí nevystačíme. „Filosofii v Čechách nebylo možno převzít, bylo ji nutno provést. Síly k tomu byly, ale byly slabé. Tato slabost odhodlaných sil patří léta k tragickým tradicím našich národních dějin.“ (Pešková 1998: 82) Tato myšlenka Jaroslavy Peškové se nám dnes zdá téměř prorocká. Ta samá situace je dnes, chybí nám filosofický nadhled, který by sjednocoval všechny „...ismy“, všechny ekonomické a politické cíle. Chybí nám smysl pro celek, pro jednoduchost, jednotu. Tento stav nedostatku smyslu pro přesažný celek, jenž by vše sjednocoval a byl pochopitelný, pak vytváří onu tříšť názorů, které se prosazují „hlava nehlava“, jen aby jejich nositel měl pocit důležitosti.

Je nevyhnutelné pochopit smysl dějin, ale to bez filosofie je úplně nemožné. Směřování dějinných zvrátů je možné zahlédnout jen vhladem do podstatné minulosti a také z předporozumění budoucnosti, jež se k nám teprve přibližuje, ale to je onen celek, o nějž jde Jaroslavě Peškové a Janu Patočkovi. Ovšem to nelze bez „školské filosofie“.



„Kdo mohl a může bez ‚školské filosofie‘ vůbec pochopit vývoj vědění sedmnáctého století a našeho místa v něm?“ (Pešková 1998: 94) My bychom mohli dodat, že bez vhladu do antiky nelze pochopit duchovní Evropu a místo Čechů v Evropě. Není to možné jen s vědění speciálním, tj. omezeným na hranice specifičnosti. Je nám třeba přesažného chápání, kultivace obzoru, musíme přestupovat horizonty, a to je možné jen filosofií. Zde nepomohou antropologie, politologie, sociologie, zde je na místě jen to, z čeho se všechny vědy vyvinuly, co je základem vědění vůbec, a tím je filosofie starého Řecka. Toto myšlení, kterého jsme ještě nedorostli, to nám chybí nejvíce. Nejde tu o znalost historických událostí, jde o promyšlení a procítění problémů v samém kořeni poznávání, protože to je ten základ, který nám chybí, jít k celku bez marga. To prosazovala Jaroslava Pešková po celý život. To bylo smyslem jejích přednášek na filosofické fakultě, to bylo smyslem všech jejích publikací, ať byl jejich název jakýkoliv.

K tomu by prof. Pešková sama dodala: „A přitom filosofie je praktická činnost jako každá jiná. Má svou každodennost i vzácné okamžiky velkých objevů. Je svébytným uskutečňováním dávné lidské potřeby porozumět vlastnímu místu v celku světa. Předmětem filosofie je celek světa, který nelze pouze nazírat, k němuž není bezprostřední přístup, ale k němuž je třeba hledat cestu. Filosofie je kultivací obzoru, na němž teprve vystupují jako uchopitelné jednotlivé stránky reality, zároveň však je i kultivací jejich odhalování. Speciální vědy se zabývají konečnými jsoucny a jejich vztahy. Neptají se po jejich předpokladech. To je naopak v subjektivním i objektivním ohledu tématem filosofie.“ (Pešková 1998: 92)

Zde je řečeno vše. Jde nám vždy o bytné předpoklady toho, co se děje, a to znamená vnořit se do celku, prosvítit jej a pochopit. To není práce vědeckého kauzálního popisu. Nejde o *ratio cognoscendi*, jde o *ratio essendi*. Jde o to, co zakládá skutečnost, nikoli o její popis z hlediska příčin a účinku, to ať udělají jednotlivé vědy. Chybí nám tento podstatný a radikální ponor ke kořenům. Připomínáme, že *radix* znamená kořen.

Karel Čapek by to možná doplnil: „Nikdy v dějinách světa nebylo tolik možností a tak naléhavá potřeba univerzálního vzdělání.“ (Čapek 1970: 25) I Karel Čapek, doktor filosofie, patří do skupiny těch nemnohých, které trápila absence nadhledu a celku v myšlení a hodnocení.

„Není kultury, kde není úcty k určitým posledním pozicím rozumovým, o něž se spor může opřít.“ (Čapek 1970: 122) A právě pro tyto poslední pozice rozumové horuje Jaroslava Pešková po celý život. Ty se nezískávají diskursivním myšlením v logice, ty je třeba zahlédnout díky filosofii. „Naši dobu vyznačuje to, že průměrný duch, vědomý si své průměrnosti, troufá si hájit právo na průměrnost a všude je prosazuje.“ (Čapek 1970: 121) Jistě si všichni pamatujeme, jak v našem parlamentu se ozvaly hlasy, že naše děti na základních školách mohou vyučovat maturanti, vždyť by se tak ušetřilo. Ani jeden hlas se proti nezvedl, kde byli naši vzdělaní *novináři*?

„Davový člověk se zmocnil vědy, a sice cestou specializace.“ (Čapek 1970: 123) Jak je možno se vymanit z takto myšleného „davu“? Jednoduše, nesmíme myslet jen v *ratio cognoscendi*, tj. kauzálně a popisně, ale musíme umět vstoupit do horizontu, v němž vládne *ratio essendi*. Je nanejvýše nutné opustit tuto pozici a mít odvahu jít k bytným předpokladům, které zakládají vztah k celku prostřednictvím *ratio essendi*. Jen popisovat svět je málo, je

třeba vědět „proč a co“ popisovat, jinak se staneme jen prostředními vykonavateli cizích předpokladů.

„Specialista je člověk, který ze všeho, co by měl znát, aby byl vzdělavcem, zná pouze určitou vědu a z ní jen malý úsek, v němž se účastní činného hledání. Takovou úzce specializovanou a namnoze i zmechanizovanou vědeckou práci může provozovat i duch průměrný; přesto se bude považovat za člověka, jenž ‚zná‘. V politice, v umění, ve společenských otázkách i v ostatních vědách, zaujme tento typ učenice stanoviska primitivní, stanoviska omezencova, ale zaujme je energicky a nadutě. Všichni můžeme být svědky hlouposti, s níž myslí, posuzují a jednájí v politice, umění, náboženství a obecných otázkách života a světa mužové vědy a mezi nimi ovšem lékaři, inženýři, finančníci, profesori atd. Vlastnost neposlouchat, nepodřizovat se vyšším instancím dosahuje vrcholu u těchto lidí částečně kvalifikovaných. Máme dnes více mužů vědy než kdy dosud, ale mnohem méně vzdělavců než třeba kolem roku 1750.“ (Čapek 1970: 123)

Určující intence tohoto názoru Karla Čapka se plně shoduje s intencí Jaroslavy Peškové. Co nám chybí podle ní? Chybí nám kvalifikace především v antice. Nevystačím jen s křesťanskou tradicí a osvícenstvím. Je nám zapotřebí hloubky vhledu do dosud zcela neprobádaného antického filosofického dědictví, protože toto myšlení nás přivádí k celku víc než ostatní dva zdroje evropské duchovnosti. Proč je tomu tak? V antice se právě poprvé „zrodily“ přístupy k tázání, jež založilo evropskou vzdělanost. V antice se objevily prameny bytných předpokladů a z nich žijeme dosud. Kde by vzalo filosofické křesťanství svou kategoriální výbavu, kdyby nebylo antického základu?

Specialista je ten, komu chybí vhled do celku, chybí mu přesah přes obzor vlastní specializace. A chybí mu tak, že o tomto chybní vřbec neví, a na tomto přesvědčení roste sebevědomí, které je falešné. Co vidíme v politice dneška? Nejčastěji jen sebevědomí, založené na „kašpárkovském“ základu.

Čapek by jednohlasně s Jaroslavou Peškovou řekl asi toto: „To pravé nebezpečí není ve vzpouře davů, nýbrž ve slabosti těch, kdo mají své určení a poslání jako jedinci.“ (Čapek 1970: 130) Ano, osobnosti jsou dílem milosti, znamená to snad, že milost je k nám tak nespravedlivá, že jich máme tak žalostně málo? Nikoli, je tu spousta lidí, kteří se osobností mohou stát, ale k tomu musejí být probuzeni, nikoli vychováni technickým způsobem. A právě tato činnost probouzení je základem pedagogiky a především didaktiky Jaroslavy Peškové. Celý svůj život nám to připomínala, i když měla kvůli tomu spoustu problémů. Její životní heslo „nenechat se otrávit!“ se stalo pro nás všechny životním krédem. Nenechat se otrávit těmi, kteří vše pokládají za podezřelé, pokud tomu alespoň trochu neporozumějí. „Za prvně nevím, co to je, a za druhý mě to uráží!“ Tato slova z Werichova filmu *Byl jednou jeden král* se stala pro naši generaci základním aspektem pro vhled do naší, české vzdělanosti.

O vzdělanost šlo nejen Husovi, Komenskému, Dobrovskému, Havlíčkovi Borovskému, Masarykovi, Paloušovi, Peškové, Havlovi! Stále stejná intence, intence Palackého: „Na prahu svého hrobu Palacký naposled se obrátil k národu 23. dubna 1876 a zanechal závět: „Doba Husova jest slavná doba; tehda národ český vzdělaností převyšoval všechny ostatní národy evropské... Třebať nyní, abychom se vzdělavali a podle ukázání vzdělaného rozumu jednali. Toť jediný odkaz, kterýž bych takřka umíraje zůstavil svému národu.““ (*Masaryk osvoboditel* 1938: 35) Proto jí tolik šlo o to, aby nezahynula idea

univerzity, o níž tak málo víme v dnešní době. Říká: „Jestliže se totiž různé generace naší občanské společnosti nespojí v úsilí o zabezpečení vzájemného porozumění, zahyne idea univerzity a náš život se promění v pouhý technologický provoz, kšeft a džob bez smyslu pro fundamentální transformaci podmínek našeho života.“ (Pešková 1998: 115) Zdá se, že dílo bylo dokonáno, i univerzitní práva se mohou stát trhem.

Vždyť co je to člověk? Aristotelés a Heidegger by řekli: „Zóon logon echon.“ Člověk je živočich, který má řeč. Řeč je to, co jej vyděluje z pouhé biologie. A výsledkem toho, že člověk má řeč, je jedna podstatná schopnost člověka, a o tom říká prof. Pešková toto: „Člověk je bytost, na jejíž půdě se zjevuje smysluplný celek světa.“ (Pešková 1998: 124)

Komu stálo za to napsat štvavý a hanlivý článek proti této knize do celostátních novin?  
Kdo to byl?

**SEZNAM LITERATURY**

ČAPEK, Karel. *Místo pro Jonathana!: úvahy a glosy k otázkám veřejného života z let 1921–1937*. Praha: Symposium, 1970.

HEIDEGGER, Martin. *Zollikoner Seminare*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1987. ISBN 3-465-01763-3.

Kol. aut. *Masaryk osvoboditel*. Praha: Evropský literární klub, 1938.

PATOČKA, Jan. *Česká vzdělanost v Evropě*. Praha: Václav Petr, 1939.

PATOČKA, Jan. *Péče o duši I*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-24-0.

PATOČKA, Jan. *Platón: přednášky z antické filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25609-0.

PEŠKOVÁ, Jaroslava. *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-217-0.

(Prof. PhDr. Anna Hogenová, CSc. je vedoucí Katedry filosofie UK HTF a působí též na Katedře občanské výchovy a filosofie UK PedF.)